

МУЗЕЙНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 303.833.5:069.4/.5]94(477)“1939/1945”

© **Володимир ТРЕТЯК**

МУЗЕЙНЕ ЗІБРАННЯ ЯК ПОТЕНЦІЙНИЙ ДЖЕРЕЛЬНИЙ КЕЙС ДО МОДЕРНОЇ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У розвідці здійснено спробу охарактеризувати фондове зібрання Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс; проаналізувати його у світлі сучасних напрацювань з українського літописання найбільш масштабного мілітарного катаклізму в історії людства; торкнутися певних теоретичних аспектів висвітлення збройних конфліктів у музейній практиці, а також окреслити джерельний потенціал акумульованої колекції в дальшому студіюванні розлогого проблемного поля Другої світової.

Ключові слова: Музей війни, Меморіал, фонди, зібрання, джерело, Друга світова війна, Україна.

Очевидно, серед необхідності й прагнень вітчизняних дослідників є плекання суверенної, питома української, спроможної до національної гравітації візії Другої світової війни, з усеохопною інклюзією та укладанням до її архітектоніки таких складників, як поліетнічність, ментальна неоднорідність, диференційно насичене історичне, географічне, звичаєве, духовно-ціннісне тло мешканців українських теренів й українських осідків поза батьківськими землями.

Разом із тим у студіюванні означеного проблемного поля, на наш погляд, потрібне підваження тих сакральних радарів і видалення емоційних модулів (як це переважно склалося в достеженні Першої світової), що наразі роблять її парадигмою-сипунцем, територією інтолерантності, голослівності, піару та пропаганди, заручником позанаукової зацікавленості й впливів, епіцентром історичних – і не тільки – протистоянь. Уможливорює такий процес принцип відповідальності – не за минуле, а за пам'ять про минуле [6, 67–68].

До слова: також маємо відійти й від лінійності та майже хрестоматійних уявлень і підходів до дослідження й представлення будь-якої війни (віддавна й до сьогодні) акцентно як обтяженої політичною та економічною кон'юктурою сукупності:

- аналізу стратегій, тактик і метод ведення бойових дій сторонами протистояння, їхніх військових потуг, ідеологій, планів;
- географії, вмежованої до простору, охопленого бойовими діями чи то окупацією;
- описів бойовищ і ретельного переповідання батальних колізій;
- солдатського байопіку;
- історії військових формувань, мілітарної машинерії, озброєння, уніформістики тощо;
- похідної статистики;
- іншого закулісся бойового спектаклю.

Задля усвідомлення марності й нікчемності ейфорії від війни, злочинності її звеличення та культивування – призвідників гуманістичної девальвації – передусім бажане відтворення складного мікрокосмосу повсякдення, фокусування, зокрема, на таких матеріях, як:

- психологічно-емоційний стан, постійний моральний вибір, лінія поведінки та вчинки, продиктовані індульгентним насиллям, бажанням жити, боротися чи то скоренням перед фатумом;
- стигма, досвід людини / спільноти озброєної та безоружної в епіцентрі конфлікту, а також опосередкованих учасників, просторово віддалених від цього виру, але чин яких, попри те, важливий в історичному контексті;
- мозаїка з індивідуальної, корпоративної, загальнохарактерної (загальноприйнятої, панівної) для певного періоду пам'яті, постпам'яті, комеморації тощо.

Таке людиноцентричне суголосья рельєфно відконтрастує максимальну антигуманність війни як явища – всеохопне духовне та фізичне руйновище, – остаточно усталить нас у ціннісному вимірі «Ніколи знову!».

Більш розгорнуті міркування стосовно теоретичних аспектів у вивченні та репрезентації української Другої світової було викладено в попередніх наших напрацюваннях [23]. Хочемо лише наголосити, що така надзвичайно синтетична, сповнена багатоманітних (за суттю й формами) процесів матерія потребує потужного, а передусім різноманітного джерельного масиву. У цій розвідці ми прагнемо детальніше зупинитися на музейному зібранні як потенційному пласті до конструювання модерної візії війни.

Першоосною фондової колекції Меморіалу послуговували експозити республіканської виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» 1946 р., невдовзі переформатованої в Музей партизанів України. До моменту, коли «виставку-музей» було ліквідовано (1950 р.), а матеріали передано до Державного історичного музею УРСР, тут акумулювалося близько 15 тис. предметів. Своєю чергою, на час закладання Меморіалу як окремої музейної інституції з історії війни до нього надійшло вже 26 800 одиниць – експонати МПУ й ті, що комплектувалися науковцями ДІМу від 1943 р. [16, 10–14]. Характеризувало зібрання те, що це був відцентровий потік

цілісного, не похованого цензуровими грифами, первісного артефактного масиву: не лише свідчення безпосередньої діяльності радянських партійно-підпільних груп і диверсійно-партизанських формацій чи то Червоної армії, а й «трофейна» німецька та українська націоналістична документалістика з архівів Українського штабу партизанського руху.

Надалі відбувалося невинне збагачення, поглиблення та темарійне розширення фондової колекції сумірно з еволюцією історичної думки про українство й Україну у Другій світовій війні.

На грудень 2020 р. зібрання Національного музею історії України у Другій світовій війні налічувало 402 438 одиниць музейних предметів. Колекція формується з основного та науково-допоміжного фондів, які охоплюють відповідно 331 656 та 70 782 одиниці зберігання. Структурними підрозділами фондів Музею є групи зберігання, які об'єднані в сектори писемних і речових пам'яток, фотодокументів і образотворчого мистецтва, військової техніки та озброєння, а також предметів науково-допоміжного фонду.

Група зберігання «Документи» налічує 74 927 музейних одиниць. Її основу становлять різноманітні рукописні й машинописні джерела офіційного та персонального походження з проблемного поля воєнної історії. Цей інформаційно місткий пласт дає змогу:

- по-перше, візуалізувати призвідні, похідні, супутні, інерційні та наслідкові процеси життєбіжного пазлу українства на власних землях та поза ними у вимірі мілітарних катаклізмів поч. ХХ ст. – поч. ХХІ ст., із centruванням на суб'єктних / об'єктних маркерах;

- по-друге, через рефлексії індивідуально-особистісних трагедійних реєстрів та загальної соціогуманітарної трощі акцентувати на деструктивній сутності війни;

- по-третє, наративувати різні пам'яттєві практики.

Група «Листівки» налічує 11 558 музейних одиниць і є комплексом документалістики, що переважно репрезентує стратегічний, тактичний та ідеологічно-пропагандистський воєнно-політичний арсенал провідних дійових осіб на українському театрі у ХХ ст., а також механізми й методи побудови ними альтернативних одна одній владно-суспільних конструкцій.

Друковані видання музейної колекції поділяються на дві групи зберігання: «Газети» та «Книги».

У групі зберігання «Газети» налічується 105 087 одиниць музейних предметів. Це найбільша група зберігання, хронологічні межі якої – від 1897 р. до сьогодення. Вона акумулює добірку національних теренових і емігрантсько-діаспорних часописів, а також іноземну, здебільшого окупаційну, зокрема й українськомовну, періодику. Видання свого часу мали офіційний, легальний, напівлегальний або нелегальний статус, є синтетичними носіями інформації та пропаганди, охоплюють воєнно-політичну, соціально-економічну, історико-культурну,

релігійну-духовну сфери тощо, містять хронікально-ілюстративний матеріал. Такий розлогий темарійний обшир дає змогу значно увиразнити в науково-експозитарному просторі різні геополітичні макро / мікрограні минулого й сьогодення.

Група зберігання «Книги» налічує 29 088 примірники. Це осяжне вмістилище багатоманітної за проблематикою, змістом, формою, жанром, походженням, цільовим призначенням літератури (наукових, науково-популярних, художніх видань, біографістики, мемуаристики, бібліографістики, мартирологів, тезаурусів тощо) не лише перетворює музейну колекцію друків на сплетіння історико-культурних унікатів, першоджерел, рефлексій та пошуків, а й виступає однією із цеглин у дальшому витворенні парадигми національного історієписання ХХ–ХХІ ст.

Важливим компонентом меморіального фонду є група зберігання «Фотодокументи», яка містить 53 319 одиниць музейних предметів і об'єднує колекції світлин, негативів, слайдів та амбротипій. Це дійсно унікальне зібрання, адже фотографія є не лише засобом пам'яттєвого карбування. Водночас вона виступає неймовірно цінним літописним джерелом, яке до певної міри (з огляду на мету, завдання, цензурові межі хронікування, внутрішню мотивацію та моральні орієнтири автора тощо) дає змогу сформуванню, передусім зорозуміти, уявлення про різні історичні віхи, до того ж частково позбутися їх загального ретушування та клішування, індивідуально наповнити, олюднити подієве полотно, скласти портрет (персональний, корпоративний) тих, хто перебував у буревіях часової коловерті.

1210 одиниць усноісторичних джерел за музейним темарієм об'єднує група зберігання «Кіно-, фотодокументи». Ця унікальна база подкасту складається з документальних стрічок, професійної кінохроніки та аматорського фільмування про поточні події, аудіального та візуального інтерв'ювання – егопам'яттєвого літописання.

Живопис, графіку, скульптуру, декоративно-прикладне мистецтво охоплює група «Образотворче мистецтво», яка містить 16 099 одиниць зберігання. Серед усього масиву автентики тут особливу цікавість викликає еготворчість як глибинна емоційна реакція та потреба зовнішнього прояву аперцепції.

Своєю чергою, група зберігання «Плакати», що налічує 3954 одиниці, акумулює зручні для сприйняття словесно-художні образи тих ідеологій, загальних сенсів та меседжів, що їх продукували, сповідували, поширювали й укорінювали різні державні утворення та соціальні групи у відповідну епоху.

Група зберігання «Філателія» має у своєму зібранні 7425 предметів музейного значення. Переважно це марки, конверти, поштівки – державної емісії; ті, що в різний час мали обіг на українських теренах; пов'язані з Україною особистісно, подієво, географічно, сюжетно тощо.

Група зберігання «Зброя і техніка» об'єднує колекції зразків холодної та вогнепальної зброї, техніки, боеприпасів, іншого військового оснащення й нині налічує 2217 одиниць музейних предметів-маркерів більш ніж вікової воєнної історії світового та локального масштабів із національним чинником.

Групи зберігання «Нагороди з дорогоцінних металів» та «Нагороди з недорогоцінних металів і нумізматики» містять відповідно 3940 і 18 537 вітчизняних та іноземних відзнак. Кількісна, типологічна, землеписна множинність цих фондів колекцій є насамперед свідченням того, що через довготривалість націєтворення українство, ледь не найбільше у світі серед інших етносів, послугувало мобілізаційним ресурсом різним (переважно чужим) арміям, було залучене, нерідко по різні боки, по всьому обширу мілітарної географії, поклато сонмище своїх представників на вівтар світової геополітики, далекої від національних інтересів.

Група зберігання «Речі» має 15 674 музейних предметів. Такі артефакти в науково-експозитарному обігу Музею гранично увиразнюють його документальні наративи, рельєфно візуалізують сукупну буттєвість української спільноти на різних часових відтинках, є об'єктами індивідуальних і колективних мікроісторій.

Науково-допоміжний фонд – це численне вмістилище не лише супровідно-помічних інформаційних носіїв, копійних матеріалів, які, безумовно, теж становлять доволі значний науковий інтерес, а й автентичних, але недостатньо фізично якісних, утруднених у науковому опрацюванні або довготривалому збереженні по-своєму унікальних джерел за всіма основними групами зберігання: рукописи, друки, світлини, знімки, речі, зброя, мистецькі твори тощо. Такі артефакти можуть послугувати додатковими, а можливо, й шуканими, пазликами для наративного поглиблення та деталізації, дальшого студіювання.

Окрему нішу формує Документальний фонд із обліку людських втрат України з понад 10 тис. архівних справ, які містять оригінальні свідчення про загибель близько 3 млн призовників з України до лав Червоної армії та національних мілітарних формацій у її структурі [14, 110–116]. Цей джерельний масив – один, хоч і неповноцінний без ліку впалих співвітчизників зі збройного повстанства, загиблих українців у лавах регулярних та іррегулярних військових потуг по всій воєнній географії Другої світової, цивільних утрат тощо, із ключів до нашого рахунку у війні – головного пам'яттєвого та комеморативного маркера. До того ж інтерактивність і комунікативність фонду під час опрацювання запитів стосовно встановлення людських долі слугує систематичним накопичувачем індивідуальної та родинної історії, а також музейної автентики.

Нинішня вітчизняна адженда Другої світової значно ширша в хронологічно-подієвому тлі, набагато глибинніша й більш проблемно насичена за своїх попередниць. Тож, щоб мати змогу репрезентувати теоретичний розвій в експозитарно-проектному просторі, в Меморіалі відбувається активний процес пошуку,

систематичного та цільового комплектування для заповнення темарійних лакун, спричинених спектром питань поза тодішнім музейним фокусом чи то свого часу частково або повністю табуйованих, наступного наукового гранування та оприлюднення нових джерел. Успішність такої діяльності можна констатувати хоча б за вагогим шерегом актуальних, подекуди суспільно резонованих, різноформатних виставок, низкою власних, випущених спільно з Інститутом історії України НАН України, Українським інститутом національної пам'яті, іншими академічними організаціями, науково-документальних видань тощо. [1–5; 7–13; 15; 17–22]. Усі ці проекти ґрунтовані на автентичності фондового зібрання, лєвова частка якої вперше вводилася до академічного обігу.

Однак докорінна світоглядна еволюція українства під впливом російської агресії вимагає остаточного розриву з імперським наративом, укладання та дальшого розвитку власної цілісної концепції Другої світової, і меморіальне фондове зібрання, безсумнівно, може послугувати в цьому суттєвою підмогою, вивести ці починання на стадію практичної реалізації необхідних, очікуваних, доленосних і, головне, соціально жаданих перетворень у вітчизняному історієписанні. А музейникам, зі свого боку, дає змогу ставати ініціативним, концептуальним, методологічним, проблемним, термінологічним рушієм таких змін.

Джерела та література:

1. *Вирване коріння: дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України / редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2020. – 264 с.*
2. *Війна. Грані / редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, 2018. – 220 с.*
3. *Друга світова. Родинна пам'ять / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс; редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2021. – 266 с.*
4. *«За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України / редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2017. – 324 с.*
5. *Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Слауті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення / Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К.: Аеростат, 2011. – 348 с.*
6. *Історія Голокосту: освіта та пам'ять. Посібник для вчителя / [автори та упорядники: Віталій Бобров, Наталія Голосова, Ольга Педан-Слепухіна, Анатолій Подольський, Михайло Тяглий]. – К.: Український центр вивчення історії Голокосту, 2012. – 124 с.*
7. *Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К., 2012. – 504 с.*
8. *Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К.: Аеростат, 2013. – 348 с.*

9. *Концтабір Аушвіц – український вимір: дослідження, документи, свідчення / Національний музей у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2019. – 324 с.*
10. *Непрочитані листи 1941-го...: дослідження, документи, свідчення / Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К.: Аеростат, 2012. – 504 с.*
11. *Повстанські колекції. Спогади / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс; редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2021. – 264 с.*
12. *Партизанські колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні. Щоденники / Інститут історії України НАН України, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. – К.: Аеростат, 2015. – 304 с.*
13. *Полиновий травень 44-го: дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України / редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2017. – 312 с.*
14. *Рибченко Л. Демографія і демагогія: до питання військових втрат України // Україна. Війна. Власна пам'ять: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2015. – С. 110–116.*
15. *Світові війни мовою плаката. Книга-каталог виставки Український інститут національної пам'яті, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К.: Архетип, 2009. – 208 с.*
16. *Смірнова В., Шевченко М. Колекція персональних матеріалів учасників радянського руху Опору в Україні: джерелознавчий огляд // Партизанські колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». Особові фонди. Путівник / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2014. – С. 10–32.*
17. *Україна в Другій Світовій війні: погляд з ХХІ ст. Документи і матеріали: у 2-х ч. – Ч. 1 / редкол.: В.А. Смолій (голова колегії), О.В. Бажан, Г.В. Боряк, Т.В. Вронська, О.Є. Лисенко (заст. голови), Л.В. Легасова, О.П. Реєнт, О.С. Рубльов, Н.В. Маковська, М.К. Барішполец (Лобода) (відп. секретар); Упоряд.: І. Азарх, М. Барішполец (Лобода), Т. Вронська, В. Грицюк, І. Дерейко, М. Дубик, Т. Заболотна, О. Лисенко (керівник), С. Ляковська, О. Маєвський, В. Нахманович, Т. Пастушенко, Р. Подкур, В. Смірнова, М. Тяглий, М. Шевченко. НАН України. – К.: Наукова думка, 2020.*
18. *Україна. Війна. Власна пам'ять: дослідження, документи, свідчення / Інститут історії України НАН України; Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. – К., 2015. – 264 с.*
19. *Україна: сто днів війни. 22 червня – 29 вересня 1941 р. Дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2016. – 504 с.*
20. *Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення / Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К.: Аеростат, 2014. – 324 с.*
21. *Українські в'язні концтабору Маутгаузен: Свідчення тих, хто вижив / Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Український інститут національної пам'яті. – К., 2009. – 336 с.*
22. *1946–1947. Голод в Україні. Збірник спогадів / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. – К., 2016. – 128 с.*

23. Янковенко О., Третяк В. Фондове музейне зібрання як запорука візуалізації нарративу Другої світової війни / О. Янковенко, В. Третяк // «Воєнно-історичний вісник»: Збірник наукових праць Національного університету оборони України, 2020. – Том № 38 (4). – С. 220–230.

© **Владимир ТРЕТЬЯК**

МУЗЕЙНОЕ СОБРАНИЕ КАК ПОТЕНЦИАЛЬНЫЙ КЕЙС ИСТОЧНИКОВ К СОВРЕМЕННОЙ КОНЦЕПЦИИ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИИ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье предпринята попытка охарактеризовать фондовое собрание Национального музея истории Украины во Второй мировой войне. Мемориальный комплекс; проанализировать его в свете современных наработок по украинскому летописанию наиболее масштабного военного катаклизма в истории человечества; коснуться определённых теоретических аспектов освещения вооружённых конфликтов в музейной практике, а также очертить источниковый потенциал аккумулированной коллекции в дальнейшем исследовании широкого проблемного поля Второй мировой.

Ключевые слова: Музей войны, Мемориал, фонды, собрание, источник, Вторая мировая война, Украина.

© **Volodymyr TRETIAK**

MUSEUM COLLECTION AS A POTENTIAL SOURCE CASE FOR THE MODERN CONCEPT OF UKRAINIAN HISTORY OF WORLD WAR II

The article attempts to outline the stock collection of the National Museum of the history of Ukraine in World War II. The memorial complex as a potential source for the modern domestic vision of the greatest armed confrontation in the history of mankind.

The author focuses on the necessity and urgency of creating such a concept in the light of today's challenges for Ukrainians, the importance of finding their own sovereign historical narrative. In addition, reflections are presented on approaches to concluding the Ukrainian case of World War II (however, as well as other armed cataclysms), in particular, basing on the principle of responsibility – not for the past, but for the memory of the past, maximum humanistic focus, urgent emphasis on the openly anti-human, totally destructive essence of war, the impossibility, criminality of its tolerance and propaganda.

The main attention in the investigation is paid to the fund collection of the Memorial,

in particular, it appeals to the history of laying the foundation of the museum collection, namely the Republican exhibition "Partisans of Ukraine in the fight against the Nazi invaders" in 1946, where about 15 thousand unique museum sources from among the Soviet underground partisan formations, the Ukrainian armed uprising, German documentaries were accumulated-materials that were previously stored in the archives of the Ukrainian headquarters of the partisan movement. Another source of the memorial collection was authentic items that were completed by the State Historical Museum of the Ukrainian SSR, starting from 1943.

Further more the museum collection was described, which currently has 402 438 museum items. The collection is formed from the main and scientific-support funds, which cover 331 656 and 70 782 storage units, respectively. The main fund, in turn, is divided into storage groups "documents", "postcards", "newspapers", "books", "photos", "Fine Arts", "weapons and equipment", "things", "awards from precious metals" and "awards from base metals and numismatics", "sound-cinema". Each of these groups is given a representative characteristic, quantitative data are given. A separate niche is formed by the documentary fund for accounting for human losses in Ukraine from more than 10 thousand archival files containing original evidence of the death of about 3 million people, conscripts from Ukraine to the ranks of the Red Army and national military formations in its structure.

The conclusions, made in the article, are that now the dominant trends in the study and representation of the Second World War are a departure from the linear eventfulness and relative convention of the chronological framework, instead of the conclusion of a problem-process narrative. The next significant step should be the creation of a new holistic concept, which certainly requires a new powerful source array. The stock collection of the memorial complex can undoubtedly serve as a significant help, and museum workers, in turn, allow them to become one of the engines of such changes.

Keywords: *War Museum, memorial, funds, collections, source, World War II, Ukraine.*